

Localització definitiva del castell de Torcafelló

**JAUME MARQUÈS
i CASANOVAS**

En els arxius trobem documentació molt important, datada entre els segles onzè i catorzè, referent a un castell situat al terme municipal de Maçanet de la Selva, que tenia el nom de *Torcafelon*.

Aquest nom és compost dels mots simples *torca* i *Felon*. El primer, derivat del verb llatí *torquere*, es relaciona amb la idea de *turmentar* o *castigar*. El segon, propi del llatí vulgar, s'aplicava a "un vassall que es rebel·lava contra el seu senyor feudal, l'ofenia greument o li mancava a la lleialtat convinguda". Etimològicament seria un lloc de càstig de súbdits deslleials.

És possible que inicialment l'indret fos només això. A l'edat mitjana hom muntava unes forques simbòliques en

un turó o lloc ben albirador per tal d'infondre temor i dissuadir els possibles malfactors i els rebels de llurs accions delictives. A Castelló d'Empúries hi ha un paratge anomenat "Puig de les forques", topònim ben significatiu, que pot considerar-se equivalent del nostre Torca-felló. Ja entén el discret lector que el mot *felon* en català va derivar a la forma *felló*, *fellona*.

D'ací va venir que el mot en llavis del poble derivés a la forma *Torrefellona* i que aquesta es localitzés en l'edifici anomenat Torre de Cartellà, situat en el mateix terme municipal de Maçanet de la Selva. Així es troba consigna en la majoria dels llibres de geografia de les nostres comarques.

Al cim del turó de Sant Jordi

El primer historiador que va descartar aqueixa identificació amb la Torre de Cartellà fou Antoni Pladevall, i la seva descoberta ja fou recollida a la

Gran Geografia de Catalunya (vol. III, pàg. 252, 2.ª columna).

Avui donem un pas més en la recerca històrica i geogràfica i establím que el renomnat castell de Torcafelló es trobava al cim del Turó de Sant Jordi, situat al repetit terme municipal de Maçanet de la Selva.

Aqueix turó té forma cònica i consta de roca basàltica, esmicolada en la superfície, on hi ha una capa de terra negra, plena de vegetació, formada principalment per alzines i pins.

La forma i el color del turó es deuen al seu origen volcànic. El sòl fou la lava que brollava incandescent d'una xemeneia de volcà situada al cim del turó ⁽¹⁾

El cim del turó és a 181 metres sobre el nivell del mar i a uns 80 sobre el nivell de la vila de Maçanet. El terreny és propietat de n'Antoni Plana i Ciurana, qui té una casa de nova construcció al peu del turó per la banda oest, ran de la carretera C-251, propera a les

Al cim del turó de Sant Jordi hi ha la capella pública dedicada al patró dels cavallers.

ruïnes d'un mas que tenia el nom significatiu de Can Felló.

Hom pot ascendir a la cima del turó prenent la carretera C-251 en direcció a Hostalric i, a un quilòmetre de distància de Maçanet, desviant-se a mà esquerra per un camí veïnal fins a arribar a un planell en forma de collet, on el camí es bifurca en dos ramals. Allà hom els deixa tots dos i pren un camí de petja que queda a mà dreta i condueix sense cap cruïlla fins al cim. Aquest camí és practicable per a cotxes utilitaris.

Desconegut dels més erudits tractadistes

Allà el visitant es troba amb l'agradable sorpresa de contemplar les imponents ruïnes d'un antic castell, fins ara desconegut dels més erudits tractadistes de la matèria.

Les ruïnes formen un perímetre sensiblement circular, al centre del qual hi ha una esplanada rectangular, vorejada de fonaments de parets derruïdes. Per la banda nord-est es conserva bona part del mur que la limitava. També s'hi conserva una torre de planta quadrada, escapçada a nivell del primer pis, en la planta baixa de la qual, ans de 1842, hi hagué una capella pública dedicada a sant Jordi, patró dels cavallers.

No cal dir que l'esplanada s'identifica amb la plaça d'armes de l'antic castell i la torre fou la torre d'homenatge.

Més enfora de la torre queda un ample fossat, limitat per aquell mur que voreja la plaça i per una altra paret exterior. No costa gaire d'identificar el fossat amb el vall del castell.

Per la banda nord-oest, la plaça és vorejada per restes de construccions antigament destinades a habitatge, on versemblatment hi hauria hagut el cos de guàrdia del repetit castell. A la resta del circuit, el fossat està replenat amb pedres procedents de l'enderrocament de la muralla, però a trets queden munts de terra i pedres que deuen correspondre al contravall.

Encara més enfora, limitant el perímetre total, hi ha un camí apte per a carruatges, que en alguns indrets forma un desmont, que potser correspon a un antic vall exterior de reforç. Les pedres escampades pel vessant del turó revelen la magnitud de l'antiga construcció.

Ens ha ajudat a fer la reconstrucció ideal de l'antic castell el genealogista, ben expert sobre les nostres comarques, en Ferran Viader i Gustà, distingit cavaller del Reial Estament Militar del Principat de Girona, qui ens acompanya amablement en l'exploració de les ruïnes esmentades.

JESUS, MARIA, JOSEPH.

MANIFESTACION LEGAL,
DEL DERECHO QUE ASSISTE
AL CURA PARROCO,
Y CLAVERO DEL TERMINO DE SILS, DOMEROS
del Terminó de Massanét de la Selva, y Cabildo de la Santa
Iglesia Cathedral de Gerona, a nombre de aquella Ca-
pellania fundada en la Parroquial de Massanét de
la Selva, unida a la Mensa de dicho Cabildo,

C O N T R A

LOS TERRATENIENTES
DEL ESTANQUE DE SILS,
EN LA CAUSA VERTIENTE
EN ESTA REAL AUDIENCIA, Y SALA
EN QUE PRESIDE
EL NOBLE SEÑOR DON ANTONIO DE VILALBA.

Relator el Doctor Felix Vila y Vila.

Escrivano Pedro Llopars Notario.

CON LICENCIA: BARCELONA:
Por BERNARDO PLA Impresor, en la calle de
los Algodoneros.

Portada del famós plet sobre l'estany de Sils. Tot l'estany es trobava dins el terme del castell de Torcafelló.

Torcafelló

Dades per a la identificació

Segons els documents de l'arxiu parroquial de Maçanet —amablement facilitats pel rector actual Mn. Andreu Plujà i Sarroca—, al segle catorzè hi havia dos veïnats a la parròquia de Maçanet, cadascun d'ells encomanat a un prevere amb el nom de *domer*, un al nord, anomenat *doma del Puig* i l'altre al sud, dit *doma de Guàrdies*. Travesava aquest darrer veïnat un camí anomenat *Camí de Guàrdies* ⁽²⁾

El nom de Guàrdia és sinònim de Talaia i significa que allà hi havia torres de guàrdia o castells. Documentalment en consten tres: Castell de Torcafelló, castell de Duran, situat al cim anomenat *Coma de Duran*, prop del mas de nom *Can Duran* i la *Torre de Cartellà*, situada ran de la carretera Nacional II.

Ja per exclusió dels altres dos, inconfundiblement ubiqüats, deduïm que el castell de Torcafelló era el del Turó de Sant Jordi.

El castell de Torcafelló pertangué des del seu origen al vescomte de Girona, qui, des de l'any 1144, començà a dir-se vescomte de Cabrera pel cognom del seu titular.

El vescomte Sunifred (982-1008) va adquirir el terme de Maçanet mitjançant una permuta amb els comtes Ramon Borrell i Ermessenda de Carcassona, als quals va cedir una gran finca que tenia el comtat de Besalú. El document data del 14 d'octubre de 1002.

Heretà el feu del seu fill, Amat de Montsoriu, també vescomte de Girona, qui amb la seva esposa Sança, fou pare d'Ermessenda de Montsoriu, morta

vers 1044, la qual maridà Guerau I de Cabrera mort vers 1080. Ells juntament amb llur fill, Ponç I Guerau de Cabrera, fusionaren el patrimoni dels vescomtes amb el dels senyors de Cabrera (Osona). Ponç visqué fins l'any 1131, en què testà.

Els mateixos foren els fundadors del castell de Torcafelló puix consta que Ponç I Guerau de Cabrera el posseïa en franc alou, és a dir, sense dependència del comte, almenys des d'abans de l'any 1106. En efecte, el Llibre gran dels feus de l'Arxiu de la Corona d'Aragó conté un document datat el 17 de febrer de 1106, pel qual el vescomte Guerau II Ponç, fill de Ponç I, prestà *homenatge al comte de Barcelona Ramon Berenguer III* pels castells que posseïa, entre ells Blanes, Argimon i Cabrera, però s'eximí del jurament d'homenatge pels castells de Barres, Brunyola i Torcafelló.

En canvi, l'any 1185 el vescomte Ponç III per a ser investit del castell de Torcafelló hagué d'acudir al comte-rei Alfons I i el 28 d'agost de 1194 hagué de signar tres documents per a garantir totalment la seva fidelitat al rei pels seus castells, comprès el de Torcafelló. ⁽³⁾

D'ençà de l'any 1231 consta que hi havia una família —segurament els castlans o batlles del sudit castell— que van prendre el cognom de Torcafelló i residien a l'indret on hi havia el castell. Hi ha dades del cognom fins a l'any 1385. ⁽⁴⁾

El topònim de Torcafelló persistí en documents de Maçanet fins a les darreries de la setzena centúria i s'aplica a la Creu de Torcafelló, situada vora el Mas Llorenç, que es troba a orient del Turó de Sant Jordi ⁽⁵⁾

L'antic estany de Sils

El *Llibre verd dels feus* de l'Arxiu Diocesà de Girona, escrit l'any 1362, que pel seu caràcter feudal mereix el major crèdit, expressa clarament que el vescomte de Cabrera era senyor del castell de Torcafelló i que per raó d'aquest castell ell percebia els delmes de les terres que havien estat eixugades de les aigües de l'estany (de Sils). ⁽⁶⁾

Això significa que Torcafelló, era un castell termenat i que tot l'antic estany de Sils, llavors ja desguaçat, estava fins al terme del castell.

El desguaç de l'estany s'havia fet a partir de l'any 1247 en virtut d'un pacte entre el vescomte Guerau VI i el bisbe de Girona Berenguer de Castellbisbal, pel qual el vescomte, és a dir el baró de Torcafelló, que fins aleshores havia percebut delmes sobre la pesca de l'estany, mai no hauria de pagar delmes al bisbat per les terres eixugades de l'estany ni tampoc cap altre tribut. Això consta per la prova documental aportada a un plet que tingué lloc l'any 1779, del qual es conserven les al·legacions a l'Arxiu catedralici de Girona. ⁽⁷⁾

És evident que els drets del duc de Medinaceli sobre les terres de l'antic estany no procedien pas del títol de duc, ni del de comte, ni de vescomte, que ja només eren honorífics, sinó del senyoriu sobre Maçanet i Sils vinculat a l'antic castell de Torcafelló.

Del castell al Santuari

A partir del segle setzè es perd la notícia documental del castell de Torcafelló; però, en canvi, apareix al cim del turó de Sant Jordi, on hi hagué el castell, una capella dedicada a sant

Vall del castell: un ample fossat tancat pel mur que voreja la plaça.

Restes del que versemblantment podia haver estat el cos de guàrdia del castell.

Jordi, vinculada a unes estances per a pelegrins. L'administració de la capella i del santuari era portada per un laic amb certa dependència de la parròquia.

Em sembla congruent de deduir que al castell hi hagué una capella dedicada al sant patró dels cavallers i que, deshabitat el castell pels seus castlans o batlles, restà com a santuari i lloc de romiatge.

Respecte d'aquest servei religiós he trobat les dades documentals següents.

L'any 1551 es troba esmentada la capella de Sant Jordi en el registre de les visites pastorals del bisbat. El 1689 el visitador va anotar el fet que les processons eren presidides pels domers de la parròquia. El 1784 venia a ser com un santuari de repòs on hi havia tres habitacions per als pelegrins, i era administrat per un laic, que donava comptes a la parròquia.

El 1784 s'esmenta el fet d'haver-hi mobiliari per als visitants en les tres habitacions. L'any 1828 encara era lloc de culte, objecte de la visita pastoral del bisbe Dionisi Castaño i Bermúdez.⁽⁸⁾

El 1842 s'inicià la desamortització dels béns del clergat secular i degué cessar el culte a la capella, que restà de propietat particular del propietari del terreny.

L'evolució d'un castell vers un santuari no és infreqüent en les nostres comarques. El castell d'Argimon, parió del de Torcafelló, va subsistir gràcies a haver-se convertit en santuari de la Mare de Déu d'Argimon. El de Brunyola s'ha conservat perquè la seva església va convertir-se en parroquial del poble. Sant Maurici de Caldes de Malavella esdevingué santuari del sant esmentat. A la comarca del Gironès, el castell de Tudela va ser santuari o ermita de Sant

Grau. El de Finestres fou Santa Maria de Finestres. Al Baix Empordà, Castell d'Empordà ha conservat la seva popularitat pel fet de ser santuari comarcal de la Mare de Déu del Remei. Àdhuc el castell de Cabrera, bressol dels vescomtes del mateix nom, conserva el seu record per haver-s'hi reedificat la seva capella en honor de la Mare de Déu de Cabrera.

Molts lectors coneixeran casos semblants de transformació de castell en ermita. També coneixem força noms de castells totalment desapareguts per no haver tingut la sort de ser substituïts per una ermita o parròquia que li donés continuïtat.

Creiem que el de Torcafelló ha conservat quelcom de les seves ruïnes per haver-se convertit en santuari de Sant Jordi, patró de Catalunya. Només aquest i el de Sant Jordi Desvalls tenien tan estimable advocació.

NOTES

1) Conferència pronunciada pel doctor Lluís Pallí, a Maçanet de la Selva, el dia 10 d'agost de l'any 1983.

2) Consueta de la parròquia de Maçanet, composta l'any 1385 per Francesc Mugesí, domer de Vilobí. El veïnat de Guàrdies ja es troba esmentat en document datat l'1 de gener de 1132, de l'Arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar.

3) Arxiu Corona d'Aragó; *Llibre gran dels feus*, folis 416 i 434.

4) Dades preses de l'Arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar, de l'Arxiu parroquial de Maçanet i de l'Arxiu Diocesà de Girona, secció P.

5) Arxiu del Mas Llorenç de Maçanet.

6) El Llibre verd dels feus, foli 135, diu així: "Dominus vicecomes de Capraria, ut domi-

nus castris de Torchafalon, habet et recipit integritèr deciman expletorum totius stagni de Sils. De tota alia decima vicecomes recipit tres partes de quatuor. Valent circa C libras".

7) La clàusula referent als delmes de les terres ja eixugades de l'estany o que en avant es possessin en cultiu, diu així: "Habeus et teneas tu et successoribus nostris facere hommagium sine alio retentu quem ibi vel inde non facimus", Arxiu Catedral de Girona; plects de Maçanet i de Sils.

8) Llibres de Visites, Arxiu Diocesà Girona, Secció P. 141, pàg. 59. El bisbe visità per relació la capella de Sant Jordi on hi havia un sol altar.